

Пирог Г.В. Особливості політичної соціалізації дітей молодшого шкільного віку (на прикладі Севастопольського регіону) // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т.IX, част.2. – К., 2007. – С. 228-234 (ВАК)

Г.В.Пирог

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
(НА ПРИКЛАДІ СЕВАСТОПОЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ)**

Становлення нової соціально-економічної і політичної системи у сучасній Україні супроводжується ліквідацією старих механізмів політичної соціалізації, а нова модель наштовхується на ряд протиріч. Зокрема, стара система цінностей має своїх прихильників і послідовників, а політичні цінності демократичного суспільства не завжди підтримуються в зв'язку з невисоким рівнем економічного добробуту основної маси населення. В українському суспільстві відсутні єдині цілі й принципи громадянського виховання, а чинники політичної соціалізації, такі як сім'я, школа, ЗМІ, найчастіше сповідають різні політичні цінності. Наявність соціальної нерівності, неефективність влади в розв'язанні соціально-економічних проблем, скандали у вищих щаблях влади та інші проблеми політичного порядку негативно впливають на ставлення громадян до політики. Події недавнього минулого супроводжувалися різким підйомом політичної активності, якій змінився розчаруванням і формуванням негативного ставлення до політичної влади взагалі.

Подані в науковій літературі особливості політичної соціалізації відповідають, як правило, стабільним демократичним системам. При цьому залишаються маловивченими питання особливостей політичної соціалізації у суспільствах із перехідною політичною системою, таких як сучасна Україна. Викликає занепокоєння як форма, так і зміст стихійних впливів на дітей і

молодь, які характеризуються жорстокою боротьбою між носіями різних субкультур, кланових цінностей та більш відповідають конфліктному типу політичної соціалізації, чим гармонійному або плюралістичному.

Цікавим є також вплив "помаранчевої революції" і подій останніх років на формування політичної свідомості, зокрема знань, уявлень, установок і стереотипів, у дітей дошкільного і шкільного віку, які знаходяться на первинних стадіях політичної соціалізації. Ці стадії мають фундаментальне значення для формування майбутньої політичної поведінки, але при цьому відрізняються низьким ступенем усвідомлення, стихійністю та пасивністю.

Мета даної статті – визначити особливості політичної соціалізації дітей молодшого шкільного віку у місті Севастополі. В якості особливостей політичної соціалізації дітей молодшого шкільного віку розглядалися політичні уявлення, установки, емоційне ставлення дітей до політичних об'єктів, основні чинники політичної соціалізації і політична ідентифікація.

Огляд наукової літератури засвідчив, що у світовій науковій думці проблема політичної соціалізації викликає стійкий інтерес у представників психологічного, політологічного, соціологічного і філософського напрямків. Дослідження включають декілька тематичних сфер, зокрема це проблеми політичної соціалізації, політичної культури, політичної свідомості, ідентичності, вікової диференціації.

Проблема політичної соціалізації активно досліджувалася в США з кінця 50 років XX ст. Значний вплив на розвиток цієї проблеми здійснили роботи З.Фрейда, Ж.Піаже, Дж.Міда, Ч.Кулі, Т.Парсонса, К.Лумана, Е.Еріксона, Е.Фромма. Проблема політичної соціалізації розглядається в роботах Дж.Долларда, Н.Міллера, О.Маурера, Р.Лейна, Д.Істона, Дж.Денніса, О.Шестопал, Д.Ольшанського та ін. Проблема ідентичності розглядається в роботах Е.Еріксона, М.Куна, Д.Кембела, Т.Адорно, В.Агєєва, Г.Старовойтової, Н.Шульги та ін. Питання політичної свідомості і політичної культури особливо докладно розглядається вченими Г.Алмондом, Ж.Блонделем, С.Вербою, М.Дюверже, Дж.Херманн та ін.

Загалом категорія політичної соціалізації визначена досить чітко, описані її етапи, системи, агенти. Проте цілий ряд аспектів не знайшов відображення у відповідній літературі. Так, в існуючих дослідженнях переважає політологічний, а не психологічний аспект. Недостатньо розроблено методологію дослідження політичної соціалізації дітей.

Визначне наукове дослідження було проведене Д.Істоном і Дж.Деннісом, які опитали 12 тис. американських дітей з метою визначення їх ставлення до наявних атрибутів політичної системи: президента, поліцейського, державного прапора і гімну [6]. Це сприяло виявленню властивостей процесу соціалізації дітей віком від 3 до 13 років. Дослідники довели, що в американській політичній системі провідна роль у створенні і підтримці віри дитини в справедливість влади належить президенту і поліцейському, які легко пізнаються і до яких постійно прикута увага дорослих. У даній науковій праці була запропонована методологія психологічного дослідження політичної ідентифікації дітей, зокрема застосування картинок із державною символікою. Істон і Денніс довели, що вибір у якості найбільш привабливого символу певної держави свідчить про політичну ідентифікацію з даною державою, навіть якщо він має неусвідомлений характер або емоційне мотивування.

Когнітивна психологія внесла свій вклад у вивчення політичної соціалізації, представивши результати вивчення політичної свідомості. Дж.Адельсон реалізував ідеї Ж.Піаже щодо змін дитячого мислення в дослідженні політичної свідомості, а саме уявлень дітей про уряд, закони, індивідуальні права громадян і суспільне благо [5]. Дослідження змін політичного мислення у 11-18-літніх, проведене під керівництвом Дж.Адельсона у ФРН, Великобританії та США, виявило, що політичні структури особистості розвиваються на різних етапах соціалізації нерівномірно. Мислення 11-літніх конкретне, персоналізоване та егоцентричне. У віці 11-13 років відбувається швидкий розвиток політичних уявлень. До 15 років підлітки вже здатні до абстрактного, узагальненого,

формальнологічного мислення. У 16-18 років темпи розвитку політичного мислення сповільнюються. Основні зміни політичного мислення з 11 до 18 років стосуються розвитку абстрактного мислення, соціоцентризму, здатності до передбачення наслідків політичних подій, накопичення політичних знань, формування системи етико-політичних принципів, зниження авторитаризму та підвищення критичності в ставленні до влади, появи соціальних цілей.

У цій праці не ставилось завдання всебічного розгляду феномену політичної соціалізації. Дослідження обмежилось спробою визначити особливості політичної соціалізації у дітей молодшого шкільного віку конкретного регіону (м.Севастополь) виходячи з наукових положень про психологічні механізми політичної соціалізації та її стадіального розвитку.

У розумінні політичної соціалізації заведено посилалися на загальне поняття "соціалізація особистості" як включення індивіда в суспільство через оснащення його досвідом попередніх поколінь. Політична соціалізація – це процес включення індивіда в політичну систему за допомогою оснащення його досвідом даної системи, закріпленій у політичній культурі [3, с.217]. По суті, це процес взаємодії індивіда і політичної системи, метою якого є адаптація індивіда до даної системи, перетворення його в особистість громадянина.

Становлення громадянина відбувається під впливом різноманітних чинників [1; 2; 4]. Прийнято виділяти три системи політичної соціалізації, які в сучасних українських реаліях мають свої особливості. По-перше, система прямої, цілеспрямованої соціалізації. Цілеспрямованим громадянським вихованням покликані займатися окремі політичні інститути, партії, організації та рухи, а також дитячі, підліткові і молодіжні політичні організації. У сучасній українській державі система прямої соціалізації не вироблена, відбувається тільки її становлення. По-друге, система стихійної соціалізації. Це неформальні об'єднання, що несуть елементи контркультури стосовно пануючої політичної культури, молодіжні угруповання, клуби.

Представляється виправданим віднести до цієї системи стихійні впливи з боку сім'ї й оточення людини, а також соціальні і політичні події, реальні і подані в інформаційних джерелах. Стихійність є основною характеристикою політичної соціалізації в Україні. По-третє, це самовиховання і самоосвіта, за якими стоїть самостійний, активний, творчий вибір самого суб'єкта. Ця система може включати різноманітні джерела політичної інформації (книги, Інтернет, ЗМІ й т.ін.). Проте, аутосоціалізація може мати місце за умови досягнення певного віку (як мінімум, підліткового), наявності певного рівня розвитку пізнавальної і мотиваційної сфер і залежить від результатів більш ранніх стадій політичної соціалізації. Таким чином, для молодших школярів Української держави провідною є система стихійної соціалізації.

Особливий інтерес для нашого дослідження має питання про стадії політичної соціалізації та психологічні зміни, що їх супроводжують. Американські дослідники Д.Істон і Дж.Денніс виділили чотири фази політичної соціалізації, що охоплюють період від 3 до 13 років [6]. Перша фаза – політизація, у процесі якої у дитини формується свідомість того, що політична влада важніше, ніж влада батьків. Друга фаза – персоналізація, коли дитина ототожнює політичну владу з постатями президента і поліцейського, які її символізують. Третя фаза – ідеалізація, у рамках котрої політичним постатям приписуються винятково позитивні риси. Четверта фаза – інституціалізація, у ході якої дитина сприймає владу через знеособлені інститути (партії, парламент, суд та ін.). Політична соціалізація в інтерпретації Д.Істона і Дж.Денніса являє собою процес послідовних стадій політичного розвитку, у результаті якого відбувається формування позитивної установки на систему. Визначальними у створенні позитивної установки на систему є базові дитячі установки як найглибинніші, важко змінювані психологічні утворення.

У рамках роботи творчої лабораторії "Соціально-психологічні дослідження суспільних процесів" Севастопольського міського гуманітарного університету було проведено пілотажне дослідження

особливостей політичної соціалізації у дітей молодшого шкільного віку. У ньому взяли участь учні 3-їх класів севастопольських загальноосвітніх шкіл у кількості 42 чоловік: 20 хлопчиків і 22 дівчинки (середній вік респондентів 9 років). Дослідження здійснювалося в лютому-березні 2006 р.

Виходячи з розуміння політичної соціалізації як складного динамічного процесу, перед дослідженням ставилися **завдання** вивчення політичних уявлень, установок, емоційного ставлення дітей до політичних об'єктів, основних агентів політичної соціалізації, а також виявлення політичної ідентифікації. З цією метою був розроблений комплекс методик, в основу якого були покладені ідеї Д.Істона, Дж.Денніса і Дж.Адельсона, а також дані емпіричних досліджень політичної соціалізації дітей у когнітивному, психоаналітичному і структурно-функціональному напрямках політичної психології. Методичний комплекс складався з двох наборів картинок і двох схем інтерв'ю. Взаємодія з респондентами під час дослідження мала індивідуальний характер.

Для виявлення політичних знань, уявлень, ставлення дітей до різних країн і політичної ідентифікації був підготовлений набір картинок, малюнок яких відповідав прапорам 14 країн (України, Росії, Білорусі, США, Німеччини та ін.) - методика "Прапори". Дитині надавалась можливість маніпулювати з картинками, розкладати їх у будь-якому порядку. Після цього дитині було запропоновано відповісти на такі питання: Який прапор подобається тобі більше усього? (вибрати 2 прапори) Чому тобі подобаються саме ці прапори? Який прапор тобі зовсім не подобається? (вибрати 2 прапори) Чому тобі не подобаються саме ці прапори?

Для визначення політичних знань, уявлень, установок, емоційного ставлення дітей до політичних суб'єктів і об'єктів, основних агентів політичної соціалізації та політичної ідентифікації був підготовлений набір із 18 портретів, 15 чоловічих і 3 жіночих (методика "Портрети"). У тому числі портрети 6 українських політиків, 6 російських, 2 американських, по одному білоруському і польському. Усього 5 президентів, 3 экс-президента та 2

відомих актора. Дитині пропонувалося розкласти в будь-якому порядку портрети і відповісти на такі питання: Хто з цих людей тобі подобається більш за всіх? Чому саме ця людина подобається тобі більш за всіх? Як ти думаєш, ким працює ця людина? Хто з цих людей тобі не подобається? Чому саме ця людина тобі не подобається? Як ти думаєш, ким працює ця людина? Кого з цих людей ти впізнаєш? Де ти його бачив(ла)? Ти б хотів стати президентом? Чому? Як ти вважаєш, жінка може стати президентом? Чому? Які якості повинні бути у президента? На кого він повинний бути схожим? У якій країні ти живеш? Яке місто є столицею нашої держави? Що таке держава? Хто президент України? Як ти про це дізнався? Хто такий президент? Якби тобі прийшлося вибирати президента України, як би ти це зробив? Як ти думаєш, люди в нашій державі добре живуть? Що таке політика?

Аналіз отриманих результатів за методикою "Прапори" показав наявність гендерних розходжень у когнітивних характеристиках політичної соціалізації молодших школярів. Рівень інформованості по політичних питаннях у хлопчиків вище, чим у дівчинок. Вони вірніше називають країну, у якій живуть (100% хлопчиків і 50% дівчинок), президента своєї держави (100% хлопчиків і 92% дівчинок), столицю своєї країни (71% хлопчиків і 54% дівчинок). У виборі прапора, що подобається більше усього, мали місце значимі розходження у перевагах хлопчиків і дівчинок: прапор України вибрали 80% дівчинок і 43% хлопчиків, прапор Росії – 8% дівчинок і 43% хлопчиків. Дівчинки проявили більшу усвідомленість у виборі прапора, вони пояснювали свій вибір приналежністю до країни, тоді як хлопчики аргументували свій вибір тільки кольором. Можливо, це є показником прихованого конфлікту політико-етнічної приналежності у севастопольських дітей, усвідомленням приналежності до української держави і переживанням симпатії до російської держави, російській культурі. Гендерні розходження в симпатіях до прапорів, мабуть, пояснюються більшою старанністю дівчинок у школі, кращим засвоєнням і особистим прийняттям навчального матеріалу,

тоді як хлопчики менш старанні, критичніші до формальних вимог і орієнтуються на неформальні джерела інформації.

Виражена симпатія до прапору США (30%), певно, обумовлена наявністю американської символіки у мультфільмах, дитячих інформаційних і споживчих продуктах, що створюють стійкі позитивні асоціації у дітей і підсвідоме прийняття, переживання "емоційної близькості" до американської держави.

Результати дослідження з методики "Портрети" показали, що 55% дітей аргументували свій вибір зовнішністю політиків, 40% – їхньою діяльністю, 25% ґрунтувалися на симпатіях своїх батьків. При цьому більша частина дітей даного віку керувалася емоційними мотивами при виборі, тому можна припустити, що таке ставлення є некритичним відображенням оцінок батьків. Характеризуючи діяльність політиків, діти використовували оцінки батьків, але тільки чверть дітей визнали вплив батьків на їхню думку.

Безсумнівно, що вибори президента України у 2004 році та парламентські вибори у 2006 році дуже вплинули на політичну соціалізацію дітей. Із 18 запропонованих портретів діти "впізнали" у середньому від 5 до 7 чоловік, в основному, це були українські політики, російський президент та акторка. 95% опитуваних знали, хто є президентом України, при цьому знали, що живуть у державі Україна, тільки 85% і тільки 60% упевнені, що столицею нашої держави є місто Київ.

Таким чином, можна говорити про стихійну політичну соціалізацію дітей, які спостерігають сильні емоційні переживання батьків у зв'язку з виборами та некритично переймають політичні погляди батьків. Тоді як для гармонічного розвитку особистості, що буде активно й усвідомлено брати участь у політичному житті суспільства та самостійно приймати рішення, необхідно поступове "поглиблення" розуміння політики. Важливо спочатку сформувати у дітей елементарні географічні знання, а потім вже знайомити їх із політичними діями.

70% вибірки посилалися на телебачення як основне джерело політичних знань, 50% – на родину, при цьому семантичний зміст їхніх висловлювань про політику мав яскраве емоційне забарвлення, що свідчить про батьківський вплив на думку дітей. Для хлопчиків більш важливим джерелом політичної інформації є телебачення, ніж родина, для дівчинок – обидва джерела рівноцінні.

Переважає більшість дітей даної вибірки не замислювалися про державний устрій і політику, але деякі діти називають актуальні проблеми держави, наприклад, низький рівень зарплати, відсутність газу. Поняття "держава" переважно зв'язувалося з місцем проживання (35%), із людиною, що управляє державою (25%). 60% вибірки змогли пояснити, хто такий президент, при цьому 70% повідомили, що не хотіли б стати президентом. У поясненні політики 55% вибірки давали асоціації, пов'язані з політичною діяльністю, 30% – не пов'язані з політикою, 15% сказали, що не чули або не пам'ятають такого слова. Половина опитуваних змогла загалом описати процедуру виборів.

Узагальнення отриманих під час пілотажного дослідження результатів дозволяє визначити основні особливості політичної соціалізації молодших школярів м.Севастополя. У 9-літніх севастопольських школярів рівень політичної ерудиції достатньо високий, але мають місце деякі перекручування нормальної поінформованості – українських політиків знають краще, чим свою державу і столицю. Біля половини опитуваних мають адекватні асоціативні уявлення про основні політичні категорії (держава, президент, політика, вибори). Основними агентами політичної соціалізації виступають родина і телебачення, політичні симпатії обумовлені некритичним переносом емоційних оцінок батьків. Хлопчики краще поінформовані, ніж дівчатка, але доводи дівчаток аргументованіші й ґрунтуються на знаннях шкільної програми. Політична ідентифікація стосується України та Росії, при цьому хлопчики меншою мірою ідентифікують себе з українською державою та більшою – з російською. Має

місце конфлікт політико-етнічної приналежності, викликаний переживанням приналежності до обох культур, причому в хлопчиків він виражений сильніше.

Порівняння отриманих результатів з особливостями політичної соціалізації американських дітей, описаними Д.Істоном і Дж.Деннісом, показує менший ступінь персоналізації політики в опитуваних дітей; меншу ідеалізацію політиків, розбіжність між оцінками ідеальних і реальних політиків; більш ранню інституціалізацію політики. Таким чином, у дітей не відбувається формування базової позитивної установки на політичну систему, не формується довіра до держави, її прийняття і підтримка.

Звичайно, отримані в дослідженні висновки стосуються молодших школярів конкретного регіону, відмінного в політичному менталітеті від інших регіонів України, і потребують підтвердження в масштабніших дослідженнях. **Надалі** нами передбачається вивчення особливостей політичної соціалізації дітей різного віку, розробка та уточнення методичного апарату. Можливо, дане дослідження зверне увагу на необхідність вивчення та врахування психологічних механізмів політичної соціалізації і створення незаангажованих програм формування позитивного ставлення дітей до своєї держави, розвитку патріотизму та любові до своєї батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Катаєва М.С. Політична соціалізація школярів в умовах трансформації українського суспільства. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., 1999.
2. Матвеев С.О., Добродум О.В., Димова О.В. Політична психологія. – К.: ЦУЛ, 2003.
3. Ольшанский Д.В. Политическая психология. – СПб.: Питер, 2002. – 576с.

4. Шестопап Е.Б. Политическая психология. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2005.
5. Adelson J., Green B., O'Neil R. Growth of law in adolescence // Developmental Psychology. –1969. – №1. – P.295-332.
6. Easton D., Dennis J. Children in the Political System. – NY., McGraw-Hill, 1969.